

Jędrzejewski, Edward

"Rzesza a kraje niemieckie 1914-1949. Między unitaryzmem i federalizmem", Jan Wąsicki, Poznań 1977 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 473-477

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Na koniec kilka refleksji natury metodologicznej, które narodzą się u każdego korzystającego z prac Zofii Florczakowej i Elżbiety Aleksandrowskiej. Brak indeksu miejscowości i imiennej listy pisarzy w drugim przypadku znacznie utrudnia korzystanie z obu cennych pozycji. Czyniąc podstawę za oświeceniowej serii *Nowego Korbuta* Aleksandrowska automatycznie pomija nazwiska z Prus Książęcych czy Warmii, których ta publikacja nie zawiera. Nie znaleźliśmy np. autora poematu *Mór w Prusiech 1709 r.* — Michała Grodzkiego (zm. po 1747 r.), widnieje natomiast w rejestrze pisarzy Prus Książęcych „urodzony przypadkiem w Królewcu M. A. Sapięha”. Przy metodzie punktującej przede wszystkim miejsce urodzenia twórcy tego typu potknięcia są jednak nieuniknione⁹.

Andrzej Staniszewski

Jan Wąsicki, *Rzesa a kraje niemieckie 1914—1949. Między unitaryzmem i federalizmem*, Poznań 1977, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 438.

Książka Jana Wąsickiego wypełnia lukę w naszej literaturze niemcoznawczej. Wiele pozycji tej literatury poświęconych przede wszystkim problematyce polityczno-ustrojowej w latach 1871—1949 charakteryzuje się „centralistycznym” punktem widzenia: przedmiotem oglądu są raczej struktury centralne monarchii, republiki, dyktatury faszystowskiej, dwóch jakże odmiennych od siebie republik powojennych niż problematyka krajów, ich stosunek do państwa niemieckiego, którego były elementami składowymi, ich pozycja i przejawiające się w nich tendencje polityczne. Autor obiera „federalistyczne” ujęcie. Na płaszczyźnie stosunku krajów niemieckich do centralnych organów państwa przedstawia nie tylko szeroko praktykę polityczną instytucji i organizacji politycznych krajowych i centralnych, lecz także rozliczne dokumenty i projekty składające się na teorię tej praktyki, będące bądź jej inspiracją, bądź uzasadnieniem. Praca jest wielowątkowa, mimo że obraca się wokół tematu przewodniego, jakim jest geneza, przemiany, odchylenia, przyczyny i konsekwencje teorii i praktyki federalizmu w Niemczech. Takie ujęcie pozwala — jak się okazuje — znakomicie ukazać cechy charakterystyczne kolejnych form państwa niemieckiego i procesy polityczne w nich zachodzące aż po sytuację, jaka została wytworzona zwycięstwem aliantów w 1945 roku. Przy tym autor czyni miłą i merytorycznie korzystniejszą niespodziankę czytelnik-

⁹ Korekty wymagają stwierdzenia Z. Florczak (op. cit., s. 86 — przyp. 27, s. 137 — przyp. 9) iż Marcin Kromer „właściwie nie mieszkał w swojej rezydencji warmińskiej; przebywał stale w Krakowie ze względu na pełnione obowiązki przy królu”. Przeczy temu praca A. Eichhorna poświęcona przede wszystkim dwudziestoletniemu rządowi Kromera na Warmii (*Der ermiändische Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst. Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1868, Bd. 4). Z najnowszej zaś literatury por. R. Marchwiński, Wstęp do: M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego* księgi dwie. Olsztyn 1977, ss. V—LI; H. Barycz, *Kromer Marcin* w: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, t. XV/3, ss. 319—325.

kowi. Otóż wbrew sformułowaniu tytułów rozdziałów nie mamy do czynienia tylko z interpretacją i oceną prawniczą, ale w całym tego słowa znaczeniu z analizą polityczną i to przedniego gatunku. Autor nie prezentuje wyłącznie struktur ustrojowych, zwłaszcza tych tradycyjnych, organów państwowych, nie poprzestaje na krytycznej egzegezie konstytucji i innych aktów normatywnych, ale przedstawia wszystkie aktywne podmioty polityczne, ich działania oraz wiążące się z nimi zjawiska i stosunki polityczne. Następnym plusem jest poświęcenie całego pierwszego rozdziału okresowi Rzeszy Niemieckiej do wybuchu I wojny światowej. Rozdział ten stanowi cenne wprowadzenie do tematu. Wyjaśnia m.in. istotne dla pracy pojęcia (konfederacja, federacja, „Związek” — Bund, „Unia” — Union i in.), strukturę polityczną Rzeszy wilhelmińskiej, problem sekularyzacji i zmian terytorialnych w XIX wieku oraz koncepcje ustrojowe i ich realizację, która doprowadziła do wykształcenia cesarskiego porządku politycznego. Sporo uwagi już w tym rozdziale poświęca również ważnej kwestii, jaką była rywalizacja prusko-niemiecka i hegemonia Prus. Rozdział drugi omawia sytuację polityczną w Niemczech w okresie wojny (1914—1918). Szczególnie dużo miejsca Autor przeznaczą tu dla ukazania przebiegu rewolucji od strony ustrojowej i wiążącym się z nią konsekwencjom politycznym. Najwięcej uwagi poświęca tu Prusom i Bawarii, następnie Saksonii, Wirtembergii i Badenii. Pokazuje wpływ rewolucji rosyjskich — lutowej i październikowej — na sytuację w Niemczech, decydującą rolę klasy robotniczej w rewolucyjnych przeobrażeniach Niemiec i jej polityczno-organizacyjne rozdarcie. Kształtujący się przejściowo dualizm władz, obok rządów z całym tradycyjnym zapleczem administracyjnym, działające rady robotnicze i żołnierskie wskazywały na skomplikowany i złożony charakter rewolucji niemieckiej. Obok nurtu podstawowego, jakim było tu burzenie starego porządku feudalnego i wyrastanie nowego systemu burżuazyjnego, istniał nurt drugi — próba przeprowadzenia rewolucji socjalistycznej. Autor wyjaśnia tu jak dążność do ukształtowania systemu parlamentarnego nierozłącznie wiązała się w warunkach niemieckich z rezygnacją z realizacji zasad ustrojowych dyktatury proletariatu. I jak troska o jedność Niemiec stawała się dogodnym instrumentem burżuazji w walce politycznej. Wskazuje przy tym na brzemienne w skutki polityczne a użyteczne taktycznie dla burżuazji ciągłe odwoływanie się do woli narodu, przedstawia reformizm socjaldemokracji. Interesującym wyjątkiem w tym rozdziale jest prezentacja ruchów separatystycznych, zwłaszcza w Nadrenii i na Górnym Śląsku. W szczególowej analizie Autor udowadnia, jak projekty umiędzynarodowienia tych prowincji odpowiadały interesom wielkiej burżuazji niemieckiej, pragnącej ściślejszej więzi z ponadnarodowymi koncernami.

Analizę ustrojową Rzeszy i wchodzących w jej skład krajów w świetle konstytucji oraz kwestii jedności Niemiec przeprowadzono w trzecim i czwartym rozdziale. Właściwe uwagi poprzedzone zostały przedstawieniem prac przygotowujących ustawę konstytucyjną. Szczegółowo omówiono zwłaszcza wysiłki E. Dawida, M. Webera i H. Preussa. Przy okazji drobne uzupełnienie: drugi projekt konstytucji przedstawiony przez Preussa rejestrował wpływy nie tylko amerykańskiej, szwedzkiej i francuskiej ustawy zasadniczej, ale również angielskiej (możliwość jednorazowego apelu do narodu — § 40 projektu). Konstytucja Rzeszy została uchwalona jako wyraz kompromisu między ideą fede-

racji a koncepcją państwa jednolitego. Utrzymanie zaś terminu „Das Deutsche Reich” nie tylko oznaczało nawiązanie do „starych tradycji, wyrażających jedność narodu niemieckiego” (s. 131). Niewątpliwie „Reich” ma związek z „rex”, z regnum, z królestwem i jak sugeruje W. Jellinek prawdopodobnie nie był uświadomiony przez twórców konstytucji¹. Autor przekonywająco i przejrzyście przedstawia krzyżujące się wzajemnie w życiu politycznym republiki weimarskiej prądy unitaryzmu i federalizmu oraz autorytaryzmu i liberalizmu.

Widzimy jak mimo formalnego zniesienia hegemonii Prus odzywają dążenia do uzyskania przewagi przez ten kraj i jak ta przewaga, przynajmniej w koncepcjach politycznych, niekoniecznie łączyła się z dążeniami unitarnymi. Interesujące są wywody prezentujące projekty reformy ustroju Rzeszy w ujęciu partii i innych sił politycznych oraz ich stosunek wobec dualizmu Rzesza — Prusy. Szczególnie sugestywne staje się rozumienie pruskości (Preussentum) w ujęciu NSDAP. Pruski romantyzm, nie tylko przejmowany, ale i tworzony przez nazistowską propagandę, przynosił korzyści partii hitlerowskiej. W sukurs narodowym socjalistom, nie zawsze świadomie, przychodziła twórczość pisarzy i publicystów z różnych kręgów pravicowych i nacjonalistycznych, „völkische”, „deutschnationale” itp. Nie bez znaczenia był tutaj też udział doktryny politycznej, której przedstawiciele nierzadko angażowali się aktywnie w walce politycznej. Np. prof. Carl Schmitt, najbardziej znany reprezentant teorii państwa autorytarnego w Niemczech weimarskich, a potem „koronny jurysta Trzeciej Rzeszy”, występował przed Trybunałem Stanu w Lipsku jako pełnomocnik rządu Rzeszy w sporze z zawieszonym rządem pruskim, frakcją Centrum, SPD i rządami Bawarii i Badenii. W mowie końcowej wygłoszonej w dniu 17 grudnia 1932 roku Schmitt dowodził, że Trybunał Stanu jest kompetentny wyłącznie w sądowej ochronie konstytucji, natomiast stróżem konstytucji (Hüter der Verfassung) jest prezydent Rzeszy, któremu przysługują na podstawie art. 48 konstytucji określone kompetencje w tym zakresie. Powołany zaś przez prezydenta Rzeszy rząd komisaryczny Prus posiada „dobre i mocne uzasadnienie prawne w konstytucji Rzeszy”².

W rozdziale piątym Autor dowiódł, że spojrzenie od strony relacji: Trzecia Rzesza — kraje może wydobyć dodatkowe akcenty w charakterystyce reżimu hitlerowskiego. Widać to zwłaszcza przy analizie zaniku samorządu terytorialnego i sprzeczności zasady wodzostwa z założeniami parlamentaryzmu w prezentacji polityki ujednociania władz Rzeszy i Prus oraz realizacji zasady jedności administracji państwowej i partyjnej. Ujednoczenie ustroju terytorialnego i praktyczna hegemonia Rzeszy nad Prusami wiązały się z apoteozą Prus w propagandzie i w ceremonialnych imprezach. Nie sposób tu nie zauważyć, że w praktyce „pewien szczególny charakter Prus” (s. 279) sprowadzał się jedynie do egzystencji nic nie znaczących ornamentów z dawnego gmachu pruskiej preponderancji, a wywody E. Hubera o potęgze Prus (s. 243)

1 *Revolution und Reichsverfassung. Bericht über die Zeit vom 9. November 1918 bis zum 31. Dezember 1919*, Jahrbuch des Öffentlichen Rechtes der Gegenwart, t. 9, 1920, s. 82.

2 *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar — Genf — Versailles 1923—1939*, Hamburg 1940, ss. 180 i n. W końcu swego wystąpienia Schmitt powiedział: „Es ist wahr, Preussen hat seine Ehre und seine Dignität, aber der Treuhänder und der Hüter dieser Ehre ist heute das Reich”.

służyły wyraźnie pokrzepieniu serc i stanowiły pocieszenie dla zawiedzionych ambicji wyznawców pruskości.

Rozdział ostatni poświęcony jest już czasom powojennym. Autor przedstawia szczegółowo propozycje aliantów i koncepcje podziału Niemiec oraz zakresy kompetencyjne i działalność instytucji okupacyjnych oraz rodzących się niemieckich ciał zarządzających. W charakterystyce zachodzących przemian ustrojowych wskazano na różnice występujące w poszczególnych strefach okupacyjnych. Czytelnik otrzymuje wyczerpującą informację o kształtującym się nowym podziale terytorialnym, nowym statusie krajów, o genezie podziału Berlina i dwóch państw niemieckich. Dokładnie przedstawiono rodzenie się konstytucji krajów i warunki powstawania ustawy zasadniczej RFN oraz przesłanki dla późniejszego uchwalenia konstytucji NRD. Autor wyczerpująco omówił proces likwidacji państwa pruskiego. Wskazał jak niejednokrotnie niewystarczające okazywały się działania podejmowane w strefach okupacyjnych mocarstw zachodnich w celu przekreślenia dotychczasowej niedobrej tradycji i legendy pruskiej. Wypada jednak żałować, iż w analizie wykonania ustawy z 25 lutego 1947 roku o likwidacji państwa pruskiego, wydanej przez Sojuszniczą Radę Kontroli, nie zostały zaprezentowane przedsięwzięcia z radzieckiej strefy okupacyjnej (s. 253) ani też stosunek do tego problemu w ustawodawstwie NRD. Szkoda też, że przy omawianiu kwestii organizacji terytorialnej i statusu nowych jednostek poprzestano wyłącznie na interpretacji ustawy zasadniczej RFN.

Dodatkowym, interesującym wątkiem pracy są uwagi dotyczące kwestii polskiej i terenów należących do Rzeszy a graniczących po 1918 roku z państwem polskim. Autor przedstawia stanowisko SPD, Niezależnej Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (USPD) i innych partii politycznych wobec problemu samostanowienia ludności na ziemiach wchodzących do wybuchu I wojny światowej w skład Niemiec cesarskich oraz propozycje nowego uregulowania terytorialnego. Postawy te i projekty polityczne były krzywdzące dla ludności polskiej i kształtującego się odrodzonego państwa polskiego. Lewica rewolucyjna w Niemczech w tym okresie nie doceniała znaczenia kwestii narodowej, a rewolucja listopadowa nie rozstrzygnęła problemu narodowościowego we wschodnich prowincjach państwa pruskiego. Oczywiście nacjonalistyczny i ekspansjonistyczny charakter działalności i planów innych, zachowawczych partii i sił politycznych w Niemczech nie wymaga tutaj podkreślenia.

Również problematyka Prus Wschodnich znalazła odbicie w książce. Została omówiona ich rola w państwie pruskim, zagadnienia narodowościowe (gwałcenie praw polskich), pozycja tej prowincji w licznych projektach ukształtowania terytorialnego Rzeszy po 1918 roku, nowe uregulowanie jej granic w okresie okupacji hitlerowskiej oraz propozycje alianckie i niemieckie co do losów prowincji po kapitulacji Niemiec w 1945 roku. Zostały tutaj odnotowane nawet propozycje pisarzy i naukowców (A. Brecht, J. K. Pollock, E. Ludwig, F. W. Foerster). Notabene przy przedstawieniu podziału terytorialnego okupowanych ziem polskich wkradła się drobna nieścisłość. Mianowicie część przedwojennego powiatu częstochowskiego czyli okupacyjny powiat blachowniański został włączony do rejencji opolskiej, a nie do nowo utworzonej rejencji katowickiej (s. 266).

Książka jest dobrze udokumentowana i uwzględnia bogatą literaturę,

w tym także najnowsza. Napisana w świetnym stylu, charakteryzuje się logicznym wywodem i przejrzystością. Nie bez znaczenia dla osiągniętej tu komunikatywności była oszczędność w konstrukcji przypisów. Z braków, ale już edytorskich, wymienilibym brak streszczeń w językach obcych i brak indeksu nazwisk. Może nawet potrzebne byłoby zestawienie miejscowości, nad czym należy się zastanowić przy następnym wydaniu. Najkrócej określając: jest to cenne studium dla poznania politycznych dziejów Niemiec, wykraczające poza główny swój cel, jakim było przedstawienie relacji Rzesza — kraje niemieckie w prawie czterdziestoletnim okresie historii współczesnej.

Edward Jędrzejewski

Władysław Chojnacki, Tamara Wajsbrodt, *Twórczość Emilii Sukertowej-Biedrawiny*. Bibliografia, Olsztyn 1977, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Olsztynie, ss. 93.

Nakładem Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Olsztynie ukazała się bibliografia prac Emilii Sukertowej-Biedrawiny. Bibliografię za lata 1920—1939 opracował Władysław Chojnacki, za lata 1945—1972 — Tamara Wajsbrodt.

Bibliografia rejestruje ponad 800 pozycji. Część z nich — to przedruki i przeróbki. Odnalezienie takiej liczby publikacji (sprawdzonych w większości z autopsji) jest dużą zasługą Autorów i daje obraz twórczości Emilii Sukertowej-Biedrawiny.

W przedmowie podają Autorzy krótki rys życia i twórczości Emilii Sukertowej-Biedrawiny. Zamieszczają tu również informacje o układzie i opisie przyjętym w *Bibliografii*. Informacje te są jednak skąpe i nie skupione w jednym miejscu, co utrudnia użytkownikowi orientację.

Bibliografia ma układ chronologiczny według chronologii wydawniczej. Autorzy niepotrzebnie powtarzają w każdym opisie rok publikacji, skoro jest on wymieniony w nagłówku.

W obrębie jednego roku pozycje bibliograficzne ułożono według alfabetu tytułów. Wyjątek stanowią opracowania i redakcje umieszczone pod nagłówkiem po opisach publikacji oryginalnych, a także wydawnictwa zwarte, umieszczone przed artykułami z czasopism (o tym wyjątku nie wspomniano w przedmowie). Natomiast maszynopisy powielone figurują w *Bibliografii* w porządku alfabetycznym tytułów wraz z utworami z czasopism i wydawnictw zwartych (por. poz. 454, 466).

Czasopisma redagowane przez Emilię Sukertową-Biedrawinę nie otrzymały w *Bibliografii* kompletnego (choćby skróconego) opisu; niezbędne jest podanie przynajmniej miejsca wydania czasopisma. Redagowane przez Biedrawinę kalendarze figurują w *Bibliografii* pod rokiem poprzednim, natomiast artykuły z nich znajdujemy pod rokiem, na który kalendarz wydano (por. np. poz. 27 i 32). Odstępstwem od tej problematycznej zasady są kalendarze wojenne — umieszczono je, podobnie jak artykuły Biedrawiny w nich zamieszczone, pod rokiem, na który zostały wydane (np. poz. 476 i 519 *Bibliografii*.)